

MOTÍVUMRENDSZEREK ÉS -LÁNCOK NAGY LÁSZLÓ VERSBEN BUJDOSÓ CÍMŰ KÖTETÉBEN

SEBESTYÉN KATALIN—VASS LÁSZLÓ

0. Bevezetés

A motívum terminus technicust valamennyi művészeti ág használja, s gyakran élnek vele a különböző tudományok is. Nem csoda, hogy mibenlétének, fogalmi tartalmának és funkciójának megítélésében nagyok a véleménykülönbségek.

Ez alól természetesen az irodalmi motívum sem kivétel. Felfogását, értelmezését és felosztását nagyfokú tarkaság jellemzi.¹

Dolgozatunkban Nagy László *Versben bujdosó* című kötete (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.) motívumainak vizsgálatára és rendszerezésére vállalkozunk. A dolgozat felépítése a következő: az első részben a motívumok általunk használt értelmezését, illetőleg felosztását vázoljuk. A második részben néhány szövegpéldával világítjuk meg a kötet jellegzetes motívumainak működését, szerepvállalási lehetőségeit, hatókörét, a harmadikban pedig a feldolgozott anyag alapján kísérletet teszünk a motívumok rendszerbe foglalására.

1. A motívumok meghatározása és felosztása

1.0. A motívumok megközelítésében és felosztásában az általunk (is) produktívnak tartott szempont/alapelv a műalkotásoknak jelentésfolytonosságként való felfogása. Az, hogy a versszövegek önmagukban egész-, kötetbeli egymásutániségükben viszont részegységek. Így módon motívumok a műalkotások jelentésfolytonosságában visszatérő/ismétlődő bizonyos elemek.

1.1 A műalkotásokban mint rész- és/illetőleg egészegységekben az alkotóelemek különféle hierarchiaszintek mentén szerveződnek. Az alkotóelemek ismétlődését tekintve: négy szintet különítünk el, a szintekhez tartozó elemek megnevezésére pedig a fő-, a mellék-, az egyszerű és az alkalmi motívum terminusokat használjuk.

1.2. A szintek elkülönítése a Versben bujdosó című kötet teljes hosszát kitevő, mintegy 12 794 szövegszó gyakorlati listáján² alapul.

Az első(fokú, legmagasabb) hierarchiaszint a főmotívumoké. Főmotívumokat általában kulcsszók képviselnek. A második a mellékmotívumoké, ezek többnyire a témaszók listájáról valók.³ A harmadik az egyszerű motívumoké, s ezek többsége az első száz szó állományából kerül ki. Végül a gyakorlati listán hátrább szereplő (kisebb előfordulási számú) elemek egyike-másika alkotja a negyedik szintet, az alkalmi motívumokét.

1.3. Az így definiált motívumok között eltérő meghatározottságaik és/vagy tulajdonságaik ellenére sincsenek éles határok. A műalkotásokból mint részegységekből elvont elemek téma- és struktúrameghatározó szerepe a műalkotásokban mint egészegységekben más és más lehet. Más szóval pl. egy második hierarchiaszintű elem adott szövegben a főmotívumokéhoz hasonló jelentőségre tehet szert, de viselkedhet egyszerű motívumként is, és így tovább.

2. Főmotívumok, motivikus elemek

2.0. A motívumok (többnyire nominális elemek és származékaik) szemantikai organizációja (telítettsége) meglehetősen változatosságot mutat, intra- és intertextuális kapcsolataik szerteágazóak. Teljes gazdagságuk feltárására sem elvi, sem gyakorlati okokból nem törekedhattünk. Itt csupán néhány főbb motívum működését, hatókörét és tipikus relációit kíséreljük meg feltérképezni.

2.1. A kötet egyik főmotívuma a *VIRÁG* (31)⁴. A virág jelképezheti a szerelmet, a nőiességet, a termékenységet, az újjászületést. Mintegy behatárolva jelentését, kapcsolódnak hozzá a *tavaszi* (12) és a *gyönyör* (15) mellékmotívumok, valamint a *rózsák* (9) meg a *kökényfa* (6) egyszerű, illetőleg a *nász* (2) stb. alkalmi motívumok. Közülük az egyik legérdekesebb alighanem a kökényfa. A *Művem a Tavasz* című költeményben kitüntetett szerepe van, mindjárt a vers felütésében megjelenik.

Gondoltál-e a tömör *virág*-szobrokra,
az akarat műveire, márgavörös hegyoldalak
izzó alakjaira, alma*virág*-mőzéseire
kökényfák habzó méneseire...
(Művem a Tavasz)

A kökényfa, ez a vadon termő növény feltehetőleg igen fontos eszmét képvisel a költő számára. A lombfakadás előtt, szinte még a télben virágjait bontogató kökény utolsónak adja meg magát ősszel is, dérről csipett gyümölcse utolsónak érik meg, közvetlenül a tél beállta előtt.

A *Gyümölcsoltó* is az elsőnek virágzó kökényfa, a tavasz képével indul.

Beteg zsványként kinyitott késsel
fekszem éjjel nappal s ki tudja
hány lepedő vásik el alattam
amíg a *kökényfa* nekem is
kivirágzik menyasszony-alakban
(Gyümölcsoltó)

2.2 Főmotívum a kötetben a *KÉS* (18) is. A *Gyümölcsoltó*ban az oltani vágyást, a termékenységet szimbolizálja.

Oltani akarok, nem gyilkolni
halálfej-eszmék ellen kinyitva
testvér vagyok a *késsel* a lázban
csillagom virraszt a *penge* csúcán
pulzusom vérrel ver a gyöngyházban
játszanék s a verejték előtt
(Gyümölcsoltó)

Megújulást, új életet adó kés ez: oltókés. Nem emberi vért kiontó vagy csődöröket gyalázó, mint például a *Kés* című költemény következő részletében.

éj-terjesztő köpenyek alól
orvul hátba tűzve rezegsz,
orgyilkosok címere, *kés*.
(Kés)

2.3. A kötet leggyakoribb motívuma a *HÓ* és a vele rokon jelentésű *tél*, *jég*, *fagy*, *dér*, *hideg* stb. szavak és alakváltozataik (117).

ki látta homlokom harcát üstökösével a *télnek!*
Jégszillag-fejébe az élet rózsája *fagyasztva* volt,
úszálya *havába* mint hullá az édeni kékség,
(Művem a Tavasz)

Az *Inkarnáció ezüstben* című költeményben a hó a lírai én világának és a külső fenyegetettségnek az oppozícióját fejezi ki.

íjászaim, az eskű, az eskű
ne hagyjuk abba, *havat*, szelet
északi süvítést a világ
ablakainak, a sötét
lelkiismeret hártáinak
hajrá, az idegek *havazzanak*
(*Inkarnáció ezüstben*)

A *Lorcában* alásuhogó hónak hasonló szerepe van.

s nem tud elállni a *hó*
királyi arc attól bomol
(*Lorca*)

Ám a hó legtöbbször a mindent befedő, mindent eltakaró súlyos hó. Pl.:

úgy szikrázik egyetemes *télben*
hogy tébolyog itt legalul
ahol mi fekszünk *behavazva*
...
hát nem szebb az újjászületés
hó-alatti kárhozatunknál?
(Föltámadt piros csizma)

2.4. A hó ilyenformán gyakran tart kapcsolatot a kötet *HALÁL* (114) főmotívumával.

kúsztam a vérrel-főlpumpált nagy hold alatt
halottak házain át, pléh-tepsik tél-sikolyában
(Művem a Tavasz)

A *Gyümölcsoltó*ban viszont a halál inkább az *éj* (15) motívumához társul.

Nehéz az *éjszaka*, lázak, lázak
(*Gyümölcsoltó*)

A *Művem a Tavasz* című versben a halállal való küzdelem a tavasz győzelmével végződik. A *virág* jelentése ilyenképpen elhomályosul, átalakul a költeményben: az elmúlt tavaszra kezd utalni. Ami pedig így születik újjá itt, már nem a régi, hanem a sok harc, gyötrődés által kiküzdött, „tűzzel ígéz”-ő tavasz (*Művem a Tavasz*).

2.5. A *TŰZ* (99), a kötet újabb főmotívuma így válik éltető tűzzé, a teljesség és a szépség örömének tüzévé a *Művem a Tavaszban*.

Egészen más azonban a *Vértanú arabs kanca* tűz-motívuma. Itt a vemhes kanca tragédiáját okozza a tűz.

... S megrázkódott, mert látott *lángoló* csillagot,
ahogy fut le a hegyről s lerogyik az erdő *éjszaka*-
kájába. Az a csillag: a szélben *lángoló* lovacska
volt a kigyúlt szekérrel.
(*Vértanú arabs kanca*)

Pusztító tűz jelenik meg a *Két sörényes* című versben is.

Kívül a vérnek vásárai, halálfej-homlokzatú
malmok, megadás, nem-megadás, *tűzvész*, hamu.
(*Két sörényes*)

A *Versben bujdosó* című költeményben viszont „ordasi tűz” lobog. Amelyet azért raknak, hogy elijesszék vele a farkasokat. Védelmező, egyben fegyverként is szolgáló tűz ez.

kintről ordasi *tűz* s fegyelem,
belül piros őzike-csillag —
(*Versben bujdosó*)

A *Kórus* című költeményt megint más tűz, mégpedig a közös sorsvállalás tüze hatja át.

ha élek, veled éljek,
ha *égek, égek, égjek* el érted,
(*Kórus*)

A *Végakarata: tűzben* pedig a tisztító, megváltó tűz jelenik meg.

előtte *tűz* és kezében rózsával
megindul a *tűznek*,
megy vakmerő-főnségesen,
mert álma, végakarata *tűz*,
bűvöli már a *tűz*,
s nem a leonárdói piros palást,
de a *tűz*, ama dördülő,
felragyogó villám-kehely,
hol a tisztaság véglegesen
magára talál és emléktelenné
hamvad el a kin,
(*Végakarata: tűz*)

A tűz ikermotívuma a *láng* a *Szindbád* című prózaversben, ellentétben a *Vértanú arabs kanca* „gyújtogató szilajság”-ával, az emberi példaadás lángjaként jelenik meg.

Ha neked emberi a mértéktartás, az igénytelenség,
nekem emberi a magasra csavart *láng*.
(*Szindbád*)

2.6. Főmotívum a *VÉR (SEB)* (83) is. A *Művem a Tavaszban* úgy küzd a költő, ahogy a zsenge kőkenyimbók küzdenek a faggyal, dérrel, hideggel.

Virág, nem is voltál, nem nyíltál, *vérem* a tanú
...
ahol csak erek beszélnek s boldogul minden *vércsepp*
(*Művem a Tavasz*)

2.7. A főmotívumok vizsgálatát folytathatni. A következőkben két főmotívum értékű elem és egy egyszerű motívum szerepére mutatunk rá.

2.7.1. Az egyik főmotívum értékű elem a *CSODA* (15). A *Művem a Tavaszban* explicit meg sem jelenik, de a felidézett, „elképzelte Virág” a téllal, a halállal szemben erőt adott a küzdelemhez, s megszületett a tavasz, megszületett a csoda. A lírai én küzdötte ki.

én alkottalak téged, az én művem ez a tavasz,
(*Művem a Tavasz*)

Jelentős szerepre tesz szert a *Lorcában* és a *Hegyi beszéd*ben is. Míg azonban a *Lorca* csupán tagadása egy kegyetlen világnak, melyben legfeljebb csak álmodhatni „a csodák korát”, a későbbi *Hegyi beszéd* már tettekre szólít fel.

Műveld a *csodát*, ne magyarázd
(*Hegyi beszéd*)

Fontos szerepe van az *Artista, havazó tartományban* című prózaversben is. Jelentése a versen belül alakul át. Az artista és várandós asszonykája egy falusi iskolában adja elő a helybélieket elkápráztató produkcióit. Az emberek csodát vélnek a mutatvány mögött. Ők azonban máshogy élik meg saját csodájukat.

...Álmuk se különös, csak cukorrépa reszelve, s a henteskampóról önmaguk báránysága. De nappaluk *csodálatosság*. Mert reggel befogja magát a férfi lónak, elébe a kerekcs házacskának. A mozdulatlan házak *ámulják* idegen rokonukat. Míg belül a földgömb-hasú asszony cirógatja a mai napra rendelt láncot, a fehér ruhát a mai tetsz-halálhoz: északra tart a férfi. Közelít az éghez a magaslaton. Asszonyt vonó tiszta szamuráj, igazi király, az isten lova. A telhetetlenek pedig néznek utánuk éhesen az új *csodára*.

(Artista, havazó tartományban)

Csodálatos dolog történik az *Inkarnáció ezüstben* című költeményben is. Szkíta leletek elevenednek meg, kelnek életre.

FIGYELEM, FIGYELEM
FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT
NEMZETI KINCSNEK NEVEZETT
SZKÍTA LELETEINKBŐL
KÉT ALAK, EGY FÉRFI, EGY NŐ
ELTŰNT MÁR A HAVAZÁS ELŐTT
EZÜST AZ ARCUK, EZÜST A KEZÜK

(Inkarnáció ezüstben)

2.7.2 Főmotívummá lép elő a *HARANG* (16) is. Az *Első özvegységemben* a halott Piroskáért, *A karácsonyfás emberben* pedig Jézusért harangoznak.

... Szól a gyászének, szólnak a *harangok* Piroskáért.
(Első özvegységem)

... távol égtek még a Bakony zsványsemei. És tele volt *harangszóval* a világ. (...) Lehet, a Kisjézust vélte sétálni a havon, hiszen a világító templomban érte zengtek éppen.
(A karácsonyfás ember)

A *Szöcskék a harangon* című versben viszont nem szól a harang. Megbecsült, régi helyéről lekerült, pusztulásra ítéltetett.

Itt ugrálnak a bronz-sebeken
itt szöszögik apró igéik
s tolakszik a fű, a fű, a fű
tömören a *harang* szívéig:
(Szöcskék a harangon)

2.7.3. Az *ostor* (4) egyszerű motívumként a *Testvérek fehérben* és a *Vértanú arabs kanca* című versekben a durvaság, az erőszak megtestesítője.

vagyok zengő kincs-fa
ostortól virágzom
termek zúzva, rúgva
(Testvérek fehérben)

... Hátranéz a ló és látja a szemek lángoló városát maga fölött. És nemet int, nem indul el, bár az *ostor* sudara káromolva csapkod szeme közé, ahol üstöke táncol...
(Vartanú arabs kanca)

Más értelmezést nyer viszont *A föltámadás szomorúságában*.

...Látok én csillagra akasztva egy elárvult *ostort*.
Nekem Ady Endre *ostora* tetszik.
(A föltámadás szomorúsága)

3. Motívumrendszerek és -láncok

3.0. Az eddigiek fényében bizonyítottanak véljük a motívumok/alkotóelemek funkciójának, szemantikai organizációjának, szövegstrukturáló szerepének és relacionális viszonyainak különb(öző)ségeit, sokféleségét. E sokféleségben a rendszerezésre, csoportosításra az alkotóelemek viszonyai alapján teszünk kísérletet. Az elemek kapcsolatrendszerében alapvetően kétféle: vertikális és horizontális viszony(oka)t különböztethetünk meg.

3.1. A vertikális viszony a különböző hierarchiaszintek jellemzője. Az elemek vertikumában motívumrendszerek szerveződnek. A motívumrendszerek általában a főmotívumok függvényében állnak, adott esetben azonban alacsonyabb fokú elemek (pl. mellékmotívumok) körül is kikristályosodhatnak legalább motívumrészrendszerek. A versszövegek meghatározott kontextusait következőképpen a főmotívumok (esetleg hasonló funkciójú más elemek) szervezik. Egy-egy, többnyire nagy szemantikai telítettségű és/vagy egyéni használatú lexéma⁵. Ezt látszanak megerősíteni Nagy László következő szavai is: „Sokszor egyetlen szóból is tudok verset írni. Köréje rántok sok mindent. Kosztolányi szerint a legszebb magyar szavak: vér, gyöngy, kard, szív... Én minden ilyen szóból tudnék külön verset írni. Egyetlen szóból, egyetlen felöltött verssorból is lehet költemény.”⁶

A Versben bujdosó című kötet néhány jellemző motívumrendszere (=Mr) a következő:

Mr₁: *VÉR (SEB)*: *ló, vas, düh, bor, láz, pohár, csont, ostor, zsvány*;

Mr₂: *HÓ (JÉG)*: *csillag, álom, emlék, asszony, csönd, eskü*;

Mr₃: *VIRÁG*: *anya, asszony, játék, idő, tavasz, május*;

Mr₄: *TŰZ (LÁNG)*: *ló, düh, láz, ostor*;

Mr₅: *KÉS*: *csillag, ló, játék, düh, láz, hold, hajnal*;

Mr₆: *HALÁL*: *világ, ló, vas, isten, csönd, bor, méz, csont, ostor, zene*;

Mr₇: *HARANG*: *ég, föld, világ, anya, isten*;

Mr₈: *CSODA*: *jövő, múlt, idő, tavasz, május, hajnal*.

Megjegyezzük, hogy a főmotívumokkal meghatározott elemek járnak együtt, közülük azonban egynéhány (pl. *csönd, ló*) több főmotívumhoz is hozzáilleszkedhet (mintegy jelezve ezek lineáris formációit).

3.2. A horizontális (lineáris) viszony az azonos hierarchiaszintek jellemzője. Az elemek linearitásában meghatározó (de nem kizárólagos) szerepük a motívumrendszerek centrumában álló főmotívumoknak és/vagy kapcsolódási sorrendjüknek van. A motívumrendszerek a főmotívumok tartalmi-logikai összefüggései alapján motívumláncokká fejlődnek.

Meglehetősen gyakori a *VÉR (SEB)* — *HALÁL*, a *VIRÁG* — *CSODA* motívumpár és tükrörfordítása.

A Versben bujdosó című kötet néhány jellemző motívumlánca (=Ml) pedig a következő:

Ml₁: *TŰZ (LÁNG)* — *VÉR (SEB)* — *HALÁL*;

Ml₂: *VÉR (SEB)* — *HALÁL* — *HÓ (JÉG)*;

Ml₃: *KÉS* — *VIRÁG* — *TŰZ* — *CSODA*;

Ml₄: (*TŰZ*) — *KÉS* — *VÉR (SEB)* — *HALÁL* — *HÓ (JÉG)* — *HARANG*;

Ml₅: *VIRÁG* — *HÓ (JÉG)* — *HALÁL* — *VÉR (SEB)* — *VIRÁG* — *CSODA*.

Ilyen módon bizonyos sémák, minták tűnnek elő. A ciklusok, a verseskötet meghatározott kontextusait (rész- és/illetőleg egységégeit, szövegeit) következős-

képpen ezek a motívumláncok, sémák rendezik, tartják függvényükben. Más szóval a mondanivaló megformálódásának „archimédesi pontjait”, szabályszerűségeit jelzik, fedik fel.

3.3. Itt vetődik fel a főmotívumok/motívumrendszerek kapcsolódási lehetőségeinek, sorrendjének kérdése.

Dolgozatunk második részében összesen nyolc főmotívumot vettünk szemügyre. Ezek mindegyike azonban egyetlen versszövegben sincs meg. Még a *Művem a Tavasz* vagy a *Gyümölcsoltó* stb. -féle motívumszintézisnek tekinthető költeményekben is csak hat főmotívum (motívumrendszer) található meg. A többi versben általában ennél kevesebb.

Egyszerűsítve: egy főmotívumnak/jelnek csupán egyetlen jelentést tulajdonítva és csak hat jellel számolva, a főmotívumok kapcsolódási lehetőségeit a hat, öt stb. elemű láncok összes permutációinak száma adja. Eszerint: $6! + 6(5!) + 5(4!) + 4(3!) + 3(2!) + 6 = 1596$ séma képzelhető el.

Az így meghatározott keretet természetesen csak elvileg rögzíthetni, s persze így is megglehetősen egyszerűsítéssel. Elvileg, mert ennyi séma valószínűleg az életmű-kontextus egészében sem jö(hete)tt létre, egyszerűsítéssel, mert a valóság, a költemények szövegvilága ennél jóval összetettebb, bonyolultabb, már csupán az elemek (talán dolgozatunkban is kirajzolódó) nagyfokú szemantikai organizációja⁷ (de más tényezők) miatt is.

A Versben bujdosó című kötet mégis egységes, tematikájában és szerkesztésében is a pontosság, a tudatosság jellemzi. Alkotóelemei szerves részei a motívumrendszereknek és -láncoknak. Ezek pedig az üzenetközvetítés lerövidítésének, a tartalmi-logikai összefüggések gyors kiépítésének lehetőségeit biztosít(hat)ják. S a rendszer jól működik.

JEGYZETEK

1. Vö. például: Világirodalmi lexikon (főszerk. KIRÁLY ISTVÁN) 8. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. pp. 629—632.
2. Vö. VASS LÁSZLÓ: Szóstatistikai vizsgálatok Nagy László költészetében. Kézirat, 1987.
3. Vö. VASS LÁSZLÓ: Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 1987—1988. pp. 107—114.
4. A ( ) zárójelben a kötet teljes hosszára vonatkozó előfordulási indexszámok szerepelnek.
5. Vö. KEMÉNY GÁBOR: Lexikális jelentés — Kontextuális jelentés — Írói jelentés. NyK. 76. 1974; pp. 183—198.
6. NAGY LÁSZLÓ: Adok nektek aranyvesszőt, Magyvető, Bp. 1979. 39.
7. A tűz szemantikai organizációját például lásd: D. BERENCSI MARGIT: A „tűz” motívuma Nagy László költészetében. MNy. 1981. 1. pp. 72—82.

MOTIVSYSTEME- UND KETTEN IM GEDICHTBAND VON LÁSZLÓ NAGY: VERSBEN BUJDOSÓ

KATALIN SEBESTYÉN—LÁSZLÓ VASS

In unserer Arbeit werden die Motive des Gedichtbandes von László Nagy: Versben bujdosó (Szépirodalmi Verlag Budapest 1973) untersucht und systematisiert.

In dem ersten Teil der Studie wird die von uns verwendete Deutung und Aufteilung der Motive skizziert.

In dem zweiten Teil wird durch zahlreiche Textbeispiele die Rolle, die Funktion, der Wirkungskreis der Motive untersucht, in dem dritten werden aufgrund des bearbeiteten Stoffes die Motive systematisiert.